

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПРАВА НА ВІЛЬНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ РІШЕНЬ ФЕДЕРАЛЬНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ НІМЕЧЧИНИ

THE ESSENCE AND CONTENT OF THE RIGHT TO FREE DEVELOPMENT OF PERSONALITY THROUGH THE PRISM OF JUDGMENTS OF THE FEDERAL CONSTITUTIONAL COURT OF GERMANY

Кравченко М.Г.,

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник Інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено дослідженню рішень Федерального Конституційного Суду Німеччини з метою з'ясування підходів до розуміння сутності та змісту права на вільний розвиток особистості.

Під час проведення дослідження було використано широкий спектр загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, а саме метод діалектичної логіки, порівняльно-правовий, формально-юридичний та системно-структурний методи дослідження.

На підставі аналізу рішень Федерального Конституційного Суду Німеччини, вітчизняної та німецької юридичної літератури автор доходить висновку про те, що право на вільний розвиток особистості поряд із правом на людську гідність є фундаментом системи прав людини. Адже право на свободу думки, право на свободу слова, право на свободу віросповідання, право на об'єднання в політичні партії, право на об'єднання у профспілки, право на мирні зібрання, право на свободу пересування, право на вільний вибір місця проживання та інші права людини є продовженням загальної свободи, яка надається правом на вільний розвиток особистості.

Змістом права на вільний розвиток особистості є загальна свобода дій та загальне право особистості. Загальна свобода дій гарантує кожному всеосяжну свободу дій, крім випадків, коли така свобода обмежується законодавством, моральним законом і межами реалізації прав інших приватних осіб. Загальне право особистості – це система прав людини, які захищають від посягань її приватне життя та свободу. До них належать право на ім'я, право на захист ділової репутації, право на власне зображення, право на сексуальну недоторканість тощо. Перелік таких прав є відкритим.

Право на вільний розвиток особистості спрямоване проти держави. Воно має забезпечити кожному сферу приватного життя й свободи, яка за жодних обставин не може зазнавати втручання з боку публічної влади. Це право визначає «бар'єри» (обмеження) для держави в частині її законотворчості, виконання нею приписів законодавства та судочинства. Таким чином, держава, здійснюючи публічні функції, за жодних обставин не повинна протиправно обмежувати загальну свободу дій і загальне право особистості приватних осіб.

Ключові слова: права людини, розвиток особистості, система прав людини, держава, Федеральний Конституційний Суд Німеччини.

The article examines the decisions of the Federal Constitutional Court of Germany in order to clarify approaches to understanding the essence and content of the right to free development of the individual.

The research used a wide range of general scientific and special legal methods of scientific knowledge, in particular: the method of dialectical logic, comparative law, formal law, and system-structural research methods.

Based on the analysis of the decisions of the Federal Constitutional Court of Germany, domestic and German legal literature, the author concludes that the right to free development of the individual, along with the right to human dignity, is the foundation of the human rights system. After all, the right to freedom of thought, the right to freedom of speech, the right to freedom of religion, the right to unite in political parties, the right to unite in trade unions, the right to peaceful assembly, the right to freedom of movement, the right to free choice of residence etc. human rights are a continuation of the universal freedom afforded by the right to the free development of the individual.

The content of the right to free development of the individual is the general freedom of action and the general right of the individual. Universal freedom of action guarantees everyone comprehensive freedom of action, except in cases where such freedom is limited by law, moral law and the limits of the exercise of the rights of other individuals. The universal right of the individual is a system of human rights that protects his or her privacy and freedom from encroachment. These include the right to a name, the right to protection of business reputation, the right to one's own image, the right to sexual integrity etc. The list of such rights is open.

The right to free development of the individual is directed against the state. It must provide everyone with a sphere of privacy and freedom which, under no circumstances, can be interfered with by public authorities. This right determines the "barriers" (restrictions) for the state in its part: lawmaking, compliance with the requirements of law and justice. Thus, in exercising public functions, the state should under no circumstances unlawfully restrict the general freedom of action and the general right of the individual.

Key words: human rights, personal development, human rights system, state, Federal Constitutional Court of Germany.

Вступ. Конституція України закріпила широкий перелік прав людини. До нього належить також право на вільний розвиток своєї особистості. На рівні Конституції України це право людини закріплене у ст. 23 [1]. Конституція України гарантує кожному право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права й свободи інших людей [1].

Звичайно, це лаконічне формулювання ст. 23 Конституції України потребує уточнення та конкретизації. Адже констатації того факту, що кожен має право на вільний розвиток своєї особистості, не досить, щоб фізичні особи могли його ефективно реалізовувати. При цьому, на наше переконання, Конституція України виконала своє завдання щодо конституційного закріплення цього права людини. Інакше кажучи, розкрити його зміст має не Конституція України, а українське законодавство, правозастосовна практика суб'єктів публічної адміністрації та рішення судів. Звичайно, окреме місце у тлумаченні

змісту цього права належить юридичній науці. На жаль, аналіз усіх перелічених джерел для пізнання сутності та змісту права на вільний розвиток особистості не дає бажаного результату. Показовим є підхід до розуміння сутності цього конституційного права, який ми можемо віднайти в науково-практичному коментарі Конституції України за редакцією В.Я. Тація. Так, дослідники зазначають, що це конституційне право не має самостійного змісту, а є лише узагальнюючою категорією, яка «комплексно виражає сутність усіх інших конституційних прав і свобод та водночас реалізується через інші конституційні права й свободи людини» [2, с. 164].

Натомість німецька юридична наука розробила якісно інше, ґрунтовне вчення про право на вільний розвиток особистості. Його суть полягає в гарантуванні та забезпеченні реальної свободи розвитку особистості, обмеженні втручання держави, а також приватних осіб у сферу свободи розвитку людини. Це вчення втілене не лише на

доктринальному рівні, а й на рівні рішень Федерального Конституційного Суду Німеччини. Тому ми пропонуємо дослідити розуміння сутності та змісту права на вільний розвиток особистості крізь призму рішень Федерального Конституційного Суду Німеччини. Отримані знання зможуть стати основою для розуміння цього конституційного права та визначення напрямів його реалізації приватними особами в Україні.

Стан опрацювання. Під час проведення дослідження було проаналізовано вітчизняну та німецьку юридичну літературу, присвячену праву на вільний розвиток особистості [2; 3; 4; 8; 10; 13; 14; 15]. Визначальну роль у пізнанні сутності та змісту цього конституційного права мали рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини [6; 7; 9; 11; 12; 17; 18; 19].

Метою статті є дослідження сутності та змісту права на вільний розвиток особистості крізь призму рішень Федерального Конституційного Суду Німеччини.

Виклад основного матеріалу. Право на вільний розвиток особистості у Федеративній Республіці Німеччина (далі – ФРН) закріплене на конституційному рівні, а саме у ст. 2 Основного Закону ФРН [3], згідно з якою кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості за умови, що вона не порушує права інших, конституційний порядок і моральний закон. Кожен має право на життя та фізичну недоторканність. Свобода людини недоторкана. Ці права можуть бути обмежені тільки на підставі закону [3]. Таким чином, у Конституції ФРН, як і в Конституції України, є окрема стаття, присвячена праву на вільний розвиток своєї особистості.

Незважаючи на те, що положення ст. 23 Конституції України та ст. 2 Основного Закону ФРН мають спільні риси, які постають із подібності окремих конституційних характеристик цього права людини, між ними є суттєві відмінності. Насамперед ідеться про концептуальні відмінності в розумінні сутності права на вільний розвиток особистості. Так, у коментарі до Конституції України вітчизняні дослідники зазначають: «Під конституційним правом на вільний розвиток особистості варто розуміти здатність використання індивідом гарантованих Конституцією правових можливостей для здійснення своїх інтересів задля реалізації внутрішнього потенціалу особи, її творчої самореалізації» [2, с. 163, 164]. Іншу позицію ми можемо знайти в рішенні Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про катання в лісі (BVerfGE 80, 137 – Reiten im Walde), де зазначено: «Стаття 2 Основного Закону гарантує свободу дій у повному розумінні цього слова. Вона захищає не тільки обмежену сферу особистісного розвитку, а й будь-яку іншу форму людської діяльності незалежно від того, яке значення вона має для особистісного розвитку» [6]. У цій частині маємо зробити важливе уточнення. Німецький підхід до розуміння сутності зазначеного конституційного права виключає вичерпний перелік напрямів реалізації права на вільний розвиток особистості. Річ у тім, що життя змінюється, а з ним змінюються й сфери, у яких може відбуватися вільний розвиток особистості. Якщо визначити хоча би приблизний перелік того, у чому може полягати вільний розвиток особистості, то можлива ситуація, коли певний аспект вільного розвитку особистості залишиться поза захистом права, а отже, буде порушене право на гарантування й охорону права на вільний розвиток особистості. Саме тому в рішенні Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про катання в лісі (BVerfGE 80, 137 – Reiten im Walde) стосовно аналізованого права окремо наголошено: «Будь-яка спроба оцінити його охоронну зону призведе до втрати громадянином гарантованої законом свободи. Крім того, скорочення обсягу захисту для забезпечення більш вузької, особистої сфери життя призведе до проблем демаркації, які навряд чи можуть бути задовільно вирішені на практиці» [6].

Іншим важливим аспектом німецького вчення про право на вільний розвиток особистості є те, що це право людини поряд із правом людської гідності є ядром усієї системи прав людини. Згідно з німецькою правовою доктриною право на вільний розвиток особистості складається із загальної свободи дій та загального права особистості [8, с. 52]. Кожен із зазначених складників права на вільний розвиток особистості має окремий об'єкт захисту та механізм реалізації. Звичайно, ці доктринальні положення втілюються в судовій практиці, зокрема в рішеннях Федерального Конституційного Суду Німеччини. Розглянемо конкретніше кожен із названих складників права на вільний розвиток особистості.

Найповніше визначення того, що є об'єктом захисту в контексті *загальної свободи дій*, ми можемо знайти в рішенні Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про заборону годування голубів (BVerfGE 54, 143 – Taubenfütterungsverbot), де зазначено: «Основоположне право, визначене в ч. 1 ст. 2 Основного Закону, надає загальну свободу дій у всеосяжному сенсі» [7]. Ця формула конкретизується у згаданому раніше рішенні Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про катання в лісі (BVerfGE 80, 137 – Reiten im Walde), згідно з яким ст. 2 Основного Закону Німеччини захищає не тільки обмежену сферу особистісного розвитку, а й будь-яку іншу форму людської діяльності незалежно від того, яке значення вона має для особистісного розвитку [6].

Звичайно, ця свобода не є безмежною, адже згідно з абз. 1 ст. 2 Основного Закону ФРН людина має право на вільний розвиток своєї особистості за умови, що він не порушує права інших, конституційний порядок або моральний закон [3]. Цікавим із цих позицій є рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про канабіс (BVerfGE 90, 145 – Cannabis) [9]. Причиною розгляду цієї справи була конституційна скарга від звинуваченого за незаконне розповсюдження продукції з канабісу. Він обґрунтував існування «права на сп'яніння», яке постає з гарантованої абз. 2 ст. 2 Основного Закону ФРН недоторканості свободи людини. В обґрунтуванні своєї конституційної скарги звинувачений виходив із того, що законодавець порушив принцип пропорційності шкоди й справедливості, оскільки встановив заборону на розповсюдження продуктів із канабісу та не встановив заборону на розповсюдження тютюнових виробів та алкогольних напоїв, які, на думку скаргника, завдають більшої шкоди здоров'ю людей, ніж вживання виробів із канабісу. Федеральний Конституційний Суд Німеччини відмовив у конституційній скарзі звинуваченому, мотивуючи це тим, що «права на сп'яніння», яке би поставало зі змісту ст. 2 Основного Закону ФРН, немає [9].

Що ж стосується *загального права особистості*, то це право, на думку німецьких учених, постає зі змісту ст. 1 Конституції Німеччини, яка закріпила право людської гідності, та з абз. 1 ст. 2 Основного Закону ФРН, який закріплює право на загальну свободу дій [10]. Таким чином, це право є конструкцією, яка виведена зі змісту інших основних прав людини в 1950-х рр. Причиною для цього було бажання забезпечити вищий рівень захисту особистості людини від посягань на сферу її приватного життя й свободи, адже такі права, як право на ім'я, право на захист ділової репутації тощо, не давали можливості забезпечувати всебічний захист від втручань у сферу особистого життя та свободи людини.

Важливою віхою у становленні загального права особистості мало рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про Лебаха (BVerfGE 35, 202 – Lebach) [11]. Суть справи полягала в тому, що засуджений за збройний напад і вбивство солдата Лебаха вимагав заборони трансляції телекомпанією ZDF інтелектуального шоу, у якому розкривали подробиці вчиненого ним злочину. Він вважав, що матеріали, які будуть показані

під час трансляції, порушуватимуть його право на ім'я, а також право на власне зображення, оскільки на початку шоу мали показати світліни з його зображенням. Федеральний Конституційний Суд Німеччини своїм рішенням задовольнив конституційну скаргу засудженого та заборонив телекомпанії ZDF транслювати шоу [11]. У цьому рішенні була закріплена цікава конституційна формула права на розвиток власної особистості: «Право на вільний розвиток особистості та обов'язок поважати й захищати людську гідність відповідно до пункту 1 статті 2 в поєднанні з пунктом 1 статті 1 Основного Закону гарантують кожній людині автономну сферу приватного життя, у якій він або вона може розвивати та підтримувати свою індивідуальність» [11].

Остаточо загальне право особистості було підтверджене в рішенні Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про облік (BVerfGE 95, 220 – Aufzeichnungspflicht) [12]. У цьому рішенні було зазначено: «Стаття 2 параграфа 1 Основного Закону в поєднанні зі статтею 1 параграфа 1 Основного Закону містить загальне право особи, яке як неназване право свободи доповнює особливі права свободи, що захищають певні аспекти особистості. Його завдання – забезпечити базові умови для особистісного розвитку в сенсі найвищого конституційного принципу людської гідності, які не підпадають під дію особливих гарантій свободи» [12].

Право на вільний розвиток особистості, яке визначене у ст. 2 Основного Закону Німеччини, реалізується через відкритий перелік правомочностей, які воно надає фізичній особі. Так, свобода дій, визначена в абз. 1 ст. 2 Основного Закону Німеччини, надає такі правомочності приватній особі: свободу контрактів, свободу конкуренції, свободу еміграції, свободу самовизначення тощо [13; 14]. При цьому необхідно зважати на те, що кожна із цих правомочностей породжує інші можливості для приватної особи. Так, право на самовизначення складається з таких елементів: а) права на інформаційне самовизначення, яке передбачає право приватної особи надавати або обмежувати доступ до інформації про себе [13]; б) права на сексуальне самовизначення, яке передбачає право на визначення своєї сексуальної приналежності та захист від сексуального насилья й статевих злочинів [14]; в) права на самовизначення життя (евтаназію); г) права на самовизначення жінок щодо абортів тощо.

Право на вільний розвиток особистості обмежує втручання держави в реалізацію цього права людини. Зазначена позиція чітко простежується в низці рішень Федерального Конституційного Суду Німеччини. Так, у рішенні Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі Ельфи (BVerfGE 6, 32 – Elfes) була проголошена: «Сфера приватного життя конституційно закріплена за окремим громадянином. Тобто є недоторкана сфера людської свободи, яка перебуває поза впливом будь-якої публічної влади. Закон, який би порушував цей принцип, ніколи не може бути частиною «конституційного порядку»; він має бути відразу ж скасований Федеральним Конституційним Судом» [17].

Отже, цим рішенням було встановлено вимогу до законотворчості держави, що полягає в неможливості створення законів, які втручалися б у сферу приватного життя, як важливу передумову розвитку особистості людини.

Низка рішень Федерального Конституційного Суду Німеччини деталізують згадуване обмеження. Так, у рішенні Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про вхід до складу компанії (BVerfGE 32, 54 – Betriebsbetretungsrecht) [18] судом було визнано, що встановлений законом порядок обов'язкового членства ремісника в Ремісничій палаті веде до обмеження його свободи дій, а отже, має бути скасований. Те ж стосується встановленого законом зобов'язання щодо сплати обов'язкових членських внесків, яке було визнано неконституційним у рішенні Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про обов'язкове медичне страхування (BVerfGE 115, 25 – Gesetzliche Krankenversicherung) [19].

Окремі обмеження щодо втручання держави в реалізацію права на вільний розвиток особистості ми знайдемо в рішенні Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про Закон про церковний податок (BVerfGE 19, 253 – Kirchensteuergesetz) [20]. Так, у цьому рішенні йдеться про те, що втручання державних органів у реалізацію права на вільний розвиток особистості можливе лише у випадках, що чітко визначені в законодавстві.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можемо констатувати, що право на вільний розвиток особистості є фундаментом системи прав людини. Це фундаментальне право поряд із правом на людську гідність визначає сутність і зміст усіх інших прав людини. Адже право на свободу думки, право на свободу слова, право на об'єднання в політичні партії, право на мирні зібрання, право на свободу пересування та інші права людини є продовженням загальної свободи, яка надається правом на вільний розвиток особистості.

Змістом права на вільний розвиток особистості є загальна свобода дій та загальне право особистості. Загальна свобода дій гарантує кожному всеосяжну свободу дій, крім випадків, коли така свобода обмежується законодавством, моральним законом та межами реалізації прав інших приватних осіб. Загальне право особистості – це система прав людини, які захищають від посягань її приватне життя та свободу. До них належать право на ім'я, право на захист ділової репутації, право на власне зображення, право на сексуальну недоторканість тощо. Перелік таких прав є відкритим.

Право на вільний розвиток особистості спрямоване проти держави. Воно має забезпечити кожному сферу приватного життя й свободи, яка за жодних обставин не може зазнавати втручання з боку публічної влади. Це право визначає «бар'єри» (обмеження) для держави в частині її законотворчості, виконання нею приписів законодавства та судочинства. Таким чином, під час здійснення публічних функцій держава за жодних обставин не повинна протиправно обмежувати загальну свободу дій та загальне право особистості приватних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В.Я. Тацій (гол.), О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2011. 1128 с.
3. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2004. 464 с.
4. Шукліна Н.Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини й громадянина в Україні (проблеми теорії і практики) : монографія. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 424 с.
5. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> (дата звернення: 04.05.2020).
6. BVerfGE 80, 137 – Reiten im Walde. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv080137.html> (дата звернення: 04.05.2020).
7. BVerfGE 54, 143 – Taubenfütterungsverbot. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv054143.html> (дата звернення: 04.05.2020).
8. Gröpl C., Windhorst K., Coelln C. Grundgesetz. Studienkommentar. München : Verlag C.H. Beck, 2013. 803 s.
9. BVerfGE 90, 145 – Cannabis. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv090145.html> (дата звернення: 04.05.2020).
10. Degenhart C. Das allgemeine Persönlichkeitsrecht, Art. 2 I in Verbindung mit Art. 1 I GG. *Juristische Schulung*. 1992. 32 Jahrgang. Band 1. S. 361–368.

11. BVerfGE 35, 202 – Lebach. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv035202.html#> (дата звернення: 04.05.2020).
12. BVerfGE 95, 220 – Aufzeichnungspflicht. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv095220.html#244#> (дата звернення: 04.05.2020).
13. Kahl W. Bonner Kommentar zum Grundgesetz. Heidelberg : Müller Verlag, 2012. S. 210–230.
14. Maunz T., Dürig G. Grundgesetz. Kommentar. München : Beck Verlag, 2012. S. 60–89.
15. Simitis S. Die informationelle Selbstbestimmung – Grundbedingung einer verfassungskonformen Informationsordnung. *Neue Juristische Wochenschrift*. 1984. № 37. S. 398–405.
16. Endlich: Vergewaltigung in der Ehe gilt künftig als Verbrechen Bericht in DIE ZEIT vom 16. Mai 1997. URL: <https://www.zeit.de/1997/21/ehe.txt.19970516.xml> (дата звернення: 04.05.2020).
17. BVerfGE 6, 32 – Elfes. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv006032.html#036> (дата звернення: 04.05.2020).
18. BVerfGE 32, 54 – Betriebsbetretungsrecht. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv032054.html> (дата звернення: 04.05.2020).
19. BVerfGE 115, 25 – Gesetzliche Krankenversicherung. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv115025.html> (дата звернення: 04.05.2020).
20. BVerfGE 19, 253 – Kirchensteuergesetz. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv019253.html#257> (дата звернення: 04.05.2020).